

Thelma Jexlev:

Bedre sent end aldrig –

Baggrunden for »Lokalarkiver til 1559«

Lige fra provinsarkivernes oprettelse, hvilket skete i konsekvens af arkivloven 1889, har der hersket delte meninger om anbringelsen af de ældste lokale arkiver. Da arkivalierne begyndte at strømme ind til de nyoprettede provins/landsarkiver, fulgte der især fra stiftsarkiver og rådstuearkiver en del materiale med, som gik tilbage til middelalderen eller det 16. årh. I starten var det den almindelige anskuelse, at det var bedst at videregive det ældste materiale til Rigsarkivet, og rigsarkivar *A. D. Jørgensen* var næppe ene om at mene, at lokalarkiverne til 1559 »i langt højere grad ville komme til nytte der«. Synspunktet var utvivlsomt rigtigt på daværende tidspunkt – første generation af landsarkivernes personale var fortrinsvis folk med administrativ uddannelse og interesser; og i alt fald var det en stor hjælp for *Kr. Erslev* og *William Christensen* under udarbejdelsen af Repertoiret, at tingene var i hovedarkivet.

Men denne fremgangsmåde stred jo på visse punkter mod det hellige proveniensprincip, så den har næppe været tilfredsstillende for rigsarkivar *V. A. Secher*, der dog ikke nåede at gøre noget ved sagen. Først i *Kr. Erslevs* rigsarkivartid vendte strømmen, og en række arkivalier blev dels tilbageleveret dels udleveret til landsarkiverne. Nogen fast plan eller mere tilbundsående overvejelser synes dog ikke nedfældet på papiret, i alt fald er arkivvæsenets arkiv mærkeligt tavs i denne sag. Udleveringerne findes kun undtagelsesvis dokumenteret i »Afleveringer mellem landsarkiverne og hovedarkivet«. ¹ Det hænger rimeligvis sammen med, at arbejdet må være blevet standset og udleveringen aldrig konsekvent gennemført; den synes fortrinsvis at omfatte byarkiverne og enkelte kirkearkiver af usikker proveniens, mens stiftsarkiverne forblev i Rigsarkivet. Det samme gælder de godsarkiver, der direkte er deponeret her eller afleveret hertil.

Den følgende snes år skete der ikke videre i sagen, men den store aflevering fra Ribe by til Rigsarkivet 1939, formidlet af senere overarkivar *Bjørn Kor-*

nerup, gav spørgsmålet ny aktualitet. I krigsårene kunne man ikke komme nogen vegne, men ved det første landsarkivarmøde efter krigen i 1947 blev emnet drøftet ud fra et oplæg af rigsarkivar Axel Linvald om en eventuel aflevering af landsarkivernes arkivalier til Rigsarkivet, hvilket samtlige landsarkivarer med dr. P. Bagge i spidsen var modstandere af. Hovedargumenterne var: 1. At det stred mod proveniensprincippet, 2. At det af sikkerhedsgrunde var uheldigt at have alle ældre arkivalier samlet på ét sted og 3. Hensynet til lokale interesser. Spørgsmålet om aflevering/udlevering blev stillet i bero.² Derimod blev det besluttet at lade udarbejde registraturer over de enkelte landsarkivers breve frem til 1559; eksisterende registraturer blev revideret og suppleret de følgende par år, mens visse grupper måtte registreres fra bunden af. Resultatet blev i form af renskrevne folioregistraturer opstillet i Rigsarkivet.³ Beslutningen om at fotografere de lokale arkiver, der opbevares i Rigsarkivet, så at »genparter« kunne anbringes i de respektive landsarkiver, venter derimod stadig på at føres ud i livet.

Da Rigsarkivet hidtil ikke har haft nogen speciel registratur over sine lokalarkiver – de har fortrinsvis udgjort visse grupper blandt »Egeskabssagerne« – har det især for perioden 1513–59, hvor man ikke længere har Repertoriet til hjælp, været vanskeligt at overskue, hvilket materiale i Rigsarkivet, der organisk hørte sammen med de enkelte landsarkivers.⁴ Rigsarkivar *Johan Hvidtfeldt* huskede beslutningerne fra 1947 og overvejede flere muligheder for at finde en for alle parter tilfredsstillende løsning. Disse overvejelser førte til, at undertegnede fra efteråret 1966 fik som tjenstlig opgave at udarbejde en samlet registratur over lokale arkiver i såvel rigsarkiv som landsarkiver frem til 1559. Mit »kommissorium« gik ud på at skabe en fællesregistratur over materialet i de *statslige arkiver*, hvilket jeg efter nogen tids arbejde fandt utilstrækkeligt; bl. a. ville det have haft tilfølge, at registraturen over Roskilde kapitel var blevet en torso, da største delen af arkivet befinder sig i Det Arnemagnæanske Institut. Skønt det betød en væsentlig forøgelse af arbejdet med udvidet og forsinket registratur til følge, fik jeg derfor lov til at inddrage materiale i samlinger og biblioteker samt i de endnu eksisterende byarkiver og godsarkiver i det omfang, det kunne gøres uden omfattende primærundersøgelser.

Ifølge den oprindelige plan skulle registraturen udsendes som to bind i serien »Vejledende Arkivregistraturer«, et bind omfattende gejstlige arkiver og et bind med verdslige arkiver. Men ved at medtage stof fra andre institutioner end det statslige arkivvæsen, blev den ovennævnte plan sprængt, idet det nu udsendte første bind alene indeholder ca. 1000 numre fra den Arnemagnæanske diplomsamling på grundlag af Repertoriet og Arhnings forskellige arbejder suppleret med en gennemgang af samlingens gamle folio-

registratur. Mens dokumenterne i Det Arnamagnæanske Institut bør være udnyttet i fuldt omfang, beror det på tilfældigheder, om originalbreve indklæbet i yngre håndskrifter eller samtidige kopier i lovsamlinger m. v. rundt omkring i de forskellige håndskriftssamlinger er kommet med.⁵

Den opdeling af de middelalderlige arkivfonds, vi i dag arbejder med, er til en vis grad en fiktion; den er fortrinsvis Kr. Erslevs og William Christensens værk og beror på deres skøn. Dette er farvet af, at man i ældre tid ikke skelnede så skarpt mellem embedsarkiver og private arkiver. Rundt omkring i de middelalderlige »privatarkiver« findes utvivlsomt en del materiale, som egentlig falder inden for registratures rammer, men det har ikke været muligt at få det med, da seddelregistraturerne over de ældre privatarkiver er ret ufuldstændige, og den trykte privatarkivregistratur er for summarisk til dette brug.⁶ Når der i enkelte tilfælde alligevel er medtaget breve fra privatarkiver, skyldes det enten William Christensens bemærkninger i Repertoriet eller for 1500-tallets vedkommende, at jeg har været opmærksom på forholdet gennem mine private forskninger.

Helt klar og utvetydig er den afgrænsning, at materiale, som opbevares uden for det nuværende Danmarks grænser, ikke er registreret; men såvidt muligt gøres der i de korte indledninger til de enkelte arkiver opmærksom på, om dele af arkivet findes i Sverige eller Tyskland.

Vanskeligere har det været at gennemføre en konsekvent afgrænsning i forhold til centrale arkiver, idet bl. a. klosterjordebøger og -inventarier for tidsrummet mellem reformationen og 1559 oftest vil være af central proveniens. Alligevel er de registreret, hvis de nu er anbragt i det enkelte klostres arkiv eller blandt regnskaberne i Reg. 108 A, da denne registratur omfatter materiale af både central og lokal proveniens. En skelnen mellem lokale og centrale arkiver må iøvrigt for middelalderens vedkommende bero på retrospektion fra forholdene i senere tid, da f. eks. et middelalderligt bispearkiv lige så vel kan opfattes centralt som lokalt.

På et andet punkt har vanskelighederne ved en fuldstændig konsekvent holdning været uoverstigelige, det gælder den *primære* og *sekundære* proveniens. Som hovedregel gælder, at henlæggelsen sker i det arkivfond, hvor arkivalet er havnet og senest har haft administrativ eller juridisk betydning, men ved retableringen o. 1920 af de middelalderlige arkiver, der i mellemtiden havde været genstand for saglige, topografiske eller andre omordninger, viste det sig i praksis lettest at genskabe den *primære proveniens*. De mange mageskifter allerede fra begyndelsen af det 16. årh. skaber også vanskeligheder, så meget mere som Kronens Skøder først begynder 1535. Problemet om afgrænsning i forhold til centrale arkiver og usikkerheden m. h. t. primær og sekundær proveniens fremgår ikke tilstrækkelig tydeligt af ind-

ledningen til den nu foreliggende registratur, men ved krydshenvisninger fra et arkivfond til et andet er det søgt afhjulpet.

Fra starten havde man vel håbet, at arbejdet kunne begrænses til at give den ældre registrering en afpudsning og tilføje enkelte ting, men det viste sig snart, at mangelen på gamle registratursedler var langt større end ventet, og de eksisterende indeholdt ikke tilstrækkelig mange oplysninger.

Den lange udarbejdelsestid har medført forbedringer undervejs og inddragelse af nyt materiale; på den anden side har manuskriptet i adskillige tilfælde måttet gennemgå flere redaktioner, alligevel er det ikke lykkedes at gennemføre fuldstændig konformitet.

For de gejstlige arkivers vedkommende har det været naturligt at registrere dem stiftsvis i grupperne: Bisp og kapitel, landsbykirker, købstadskirker og klostre, inden for hver gruppe er rækkefølgen topografisk efter samme system som Trap bygger på.

Registraturen tager sit udgangspunkt i de i Rigsarkivet eksisterende arkivfonds, men under hensyntagen til landsarkivernes arkivbetegnelser. Derfor er det f. eks. skønnet mest praktisk at registrere bisper og kapitler under eet, selv om de i Rigsarkivet udgør selvstændige arkivfonds indtil reformationen svarende til de sædvanlige middelalderlige forhold. En skarp adskillelse har dog ikke været gennemført overalt, hvilket fremgår af kopibogen »Ribe oldemoder« der indeholder breve både fra Ribe bisp og kapitals arkiv.

Gruppen »Landsbykirker« medtager dels breve, der findes under denne betegnelse i Rigsarkivet, og tilsvarende breve i Landsarkiverne, hvor arkiverne benævnes kirkearkiver, præstearkiver eller sognekaldsarkiver, dels en del breve af samme art i stiftsarkiverne, selv om de ikke er udskilt. Som hovedregel gælder, at breve vedrørende landsbykirker ikke er udskilt af de i Landsarkivet for Nørrejylland opbevarede bispearkiver, men er det i de tilsvarende arkiver i Rigsarkivet pånær Ribe stiftskiste. I Landsarkiverne for Sjælland og Fyn findes kun ganske få landsbykirkebreve ældre end 1559, derimod nogle kirkeregnskaber, som er medtaget i denne gruppe.

Købstadskirker findes ikke som selvstændige arkivfonds i Rigsarkivet, men indgår i byarkiverne. I landsarkiverne er arkivalier vedr. kirker i købstæderne både afleveret sammen med magistratsarkiverne og fra kirkeinspektio-nerne; de kan derfor findes både som dele af verdslige og af gejstlige arkiver. De er alle registreret som gejstlige arkiver, mens der i den kommende registratur over byarkiverne under det enkelte brev datum vil blive henvist til bind I og II.

I Rigsarkivet er i gruppen klosterarkiver kun opstillet arkiver fra herreklostrene – herunder også St. Knuds kloster i Odense og Børglum kloster, skønt disse fungerede som domkapitler – og de to landgodsbesiddende tigger-

ordensnonneklostre i Roskilde. Øvrige byklostre tilhørende de forskellige tiggerordener, samt helligåndsklostre el. -huse er opstillet under byerne, men her registreret sammen med de øvrige klostre. I landsarkiverne findes kun undtagelsesvis breve af klosterproveniens, men i registraturen er medtaget breve fra hospitalsarkiverne i det omfang hospitaler, der blev oprettet straks efter reformationen, umiddelbart fortsætter en ældre gejstlig institution; de er oftest bevaret i bispearkiverne. Andre breve angående hospitaler og milde stiftelser af verdslig proveniens vil blive registreret under byarkiverne.

Registraturen over de gejstlige arkiver afsluttes med en lille gruppe breve i Rigsarkivet samlet under betegnelsen Ordensarkiver.

Da registraturen i nogen grad går på tværs af de eksisterende arkivfonds, er det vigtigt ved bestilling og i kildehenvisninger at angive både arkiv og arkivbetegnelse; for tiden indtil 1450 afviger arkivbetegnelserne fra dem, der findes i første række af Repertoriet. Brevregesten vil forhåbentlig i mange tilfælde være tilstrækkelig oplysning om brevets art og indhold. Ønskes en fuldstændig tekst el. et udførligt referat, må man i almindelighed fortsat tage Repertoriet el. Regesta til hjælp. Da mange breve er publiceret siden 1874 – slutåret for ekcerpering til Regesta – havde det været ønskeligt at kunne henvise til trykkene, men det har kun været overkommeligt i begrænset omfang. Til 1512 må oplysning om tryksted søges i Repertoriet, mens man for tidsrummet 1513–1559 må anvende de lokalt afgrænsede diplomatarier. Mange breve er dog fortsat utrykte, således f. eks. langt over halvdelen af de 200 numre i Roskilde bisp og kapitel 1513–59, og i bd. II er det utrykte materiale nok dominerende, da tyngdepunktet her ligger efter 1500.

Forhåbentlig vil registraturen vise sig at være et nyttigt redskab ikke mindst til at samle noget af det spredte brevstof, der belyser forholdene på overgangen mellem senmiddelalder og nyere tid.

Noter

- 1 Arkivvæsenets arkiv. Rigsarkivets dossiersager, nr. 386.
- 2 Meddelelser om landsarkiverne 1921–55, s. 26. – Af de fremførte argumenter kan sikkerhedshensynet ikke siges at være tungtvejende, da lokale arkiver frem til 1559 kun udgør en ringe brøkdel af centralstyrelsens arkivalier og de middelalderlige adelsarkiver. Heller ikke lokale hensyn vil normalt være nogen afgørende hindring.
- 3 I LA. for Sjæll. m. v. maskinskrev man de forhåndenværende seddelregistraturer i een kronologisk række, men kun i eet eksemplar, således at man på landsarkivet fortsat har været henvist til at benytte registratursedlerne. Den til Rigsarkivet afleverede registratur har fået titlen »Fortegnelse over Breve før 1559 i Landsarkivet for Sjælland m. m.« Den angiver, at arbejdet er afsluttet 1950, og indeholder ca. 350–75 dokumenter fra 1288–1559. I Odense gennemførtes en fuldstændig regi-

strering af de ældste arkiver først efter, at Carl Lindberg Nielsen var tiltrådt som landsarkivar 1951, og en kronologisk fortegnelse blev aldrig afleveret til Rigsarkivet. Lindberg Nielsen havde forinden som arkivar i Viborg udarbejdet »Arkivalier i Landsarkivet i Viborg fra Tiden før 1559«. Den er renskrevet i 3 eksemplarer udover det indsendte, således at to findes i Viborg og et i Åbenrå. Hovedregistraturen – på mere end 200 sider – er ordnet efter proveniens, dvs. hvert arkivfond for sig, først de verdslige arkiver, derpå de gejstlige, og derefter følger en mere kortfattet kronologisk registratur med henvisning til arkivfond. Den omfatter ca. 1000 numre fra ca. 1200–1558, hvoraf dog mange er sene kopier, det ældste originaldokument er fra 1389. I hovedeksemplaret i Viborg er der i årenes løb gjort adskillige tilføjelser. – »Fortegnelse over Breve fra før 1559 i Landsarkivet, Åbenrå« indeholder ialt 147 numre fra årene 1292–1557. Denne registratur er desuden forsynet med et stedregister.

- 4 Her bør det understreges, at arkivbetegnelserne i Repertoriets første række er forældede, således at en række arkiver, som anføres med hjemsted i hovedarkivet, nu skal søges i landsarkiverne, mens alle øvrige arkivbetegnelser må ajourføres ved opslag i Rigsarkivets håndskrevne kronologiske fortegnelse over pergamentsbreve (den indeholder tillige flertallet af de ældre papirsbreve, næsten alle til 1450, hovedparten 1451–1513 – undtaget er de største privatarkiver, derefter er det mere tilfældigt, om papirsbreve er medtaget.
- 5 Vejledende arkivregistraturer XVII. Lokalarkiver til 1559. Gejstlige arkiver I. Ærkestiftet og Roskilde stift. Ved Thelma Jexlev, udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1973. – 400 s., pris 46 kr. VA XVIII. Gejstlige arkiver II – 460 s., pris 69 kr., udkommer efteråret 1976.
- 6 Vejl.arkivreg. VIII. Privatarkiver før 1760 i Rigsarkivet. Ved Erik Kroman, udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1948.

Ole Crumlin-Pedersen, Anders Monrad Møller, Holger Munchaus Petersen, Alan Hjorth Rasmussen

Mere om det maritime

Der er løbet en del vand i stranden siden september 1975, og der kan derfor være grund til supplerende bemærkninger om »Den maritimhistoriske forskning i Danmark« og om »Kontaktudvalget for dansk maritim historie- og samfundsforskning«.

Slet så ilde, som man kunne tro, står det vel ikke til med det maritime. Ikke så lidt afhænger af, hvordan tingene gøres op. En for snæver synsvinkel vil forhindre en i at få øje på mangt og meget af interesse. Tæller man f. eks. museumsansatte med maritim forskning som opgave, vil det være en god ide at medregne institutioner vest for Roskilde – man vil da få brug for mere end den ene hånds fingre. Vel kan man nå frem til, at kun 3 % af specialerne i faget historie i København har behandlet maritime emner. Er det lidt